

**ԳՈՐԾԱՐՔԱՅԻՆ ԾԱԽՍԵՐԻ ԷՌԻԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական զարգացման արդի փուլում արդիական են դարձել գործարքային ծախսերի որոշակիացման, հաշվարկման, տնտեսական նշանակության և տնտեսագիտական մեկնաբանության հիմնահարցերը: Մա պայմանավորված է շուկայական հարաբերությունների կայացման առանձնահատկություններով և տնտեսական համակարգին բնորոշ ինստիտուցիոնալ միջավայրի թերզարգացածությամբ: Այնուամենայնիվ, գործարքային տեսության առանցքային բարդությունը մեթոդական և վիճակագրական մակարդակներում հստակ սահմանազատման, գնահատման, չափման հիմնախնդիրներն են:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ. գործարքային ծախսեր, շուկայական տնտեսական հարաբերություններ, շուկայական տնտեսական համակարգ, տնտեսագիտության դասական տեսություն, ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտություն:

Գործարքային ծախսերի գաղափարը տնտեսագիտության տեսության մեջ մուտք է գործել դասական տնտեսագիտության որոշ դրույթների քննադատության, խիստ վերացարկված լինելու և իրականությանը մոտեցնելու հիման վրա: Խոսքը վերաբերում է բոլոր տնտեսվարող սուբյեկտներին տեղեկատվության անվճար և լիարժեք հասանելիությանը, գործարքների ակնթարթային և անծախսատար կնքմանը, ու մի շարք այլ այսօրինակ դրսևորումներին: Այս անհամապատասխանությունները տնտեսագետների ուշադրությունից չէր կարող վրիպել: Նշված հիմնախնդիրը արդիական է դարձել դեռ

20-րդ դարասկզբից, երբ արդյունաբերական զանգվածային արտադրությունը բուռն զարգացում էր ապրում, ինչը հանգեցրել էր շուկաներում մեծածավալ առքուվաճառքի գործարքների իրականացմանը, շուկայական հարաբերությունների ներդրմանը տնտեսությունում:

Այս հիմնախնդրի վրա տնտեսագիտական հանրության ուշադրությունը առաջինը հրավիրել է 1991 թվականի տնտեսագիտության բանգավառում նորելյան մրցանակակիր Ռոնալդ Թրուզը, ով դեռ ուսանողական տարիներին, ավարտական աշխատանքում և հետագա ընթացքում անդրադառնում է այս հիմնախնդրին ու հանգամանորեն այն մեկնաբանում է 1937 թվականին, 1946 թվականին և այլ թվականներին հրատարակված հոդվածներում: Այս աշխատանքների հրատարակումից շուրջ կես դար անց գաղափարն ընդունվեց տնտեսագիտական ժամանակակից բոլոր ուղղությունների կողմից: Մեր օրերում արդեն ակնհայտ է, որ տնտեսագիտական հետազոտություններում գործարքային ծախսերի ներմուծումը կարևոր ու անշրջելի նվաճում է, իսկ գործարքային ծախսերի առկայության փաստի ընդունումը և վերջինիս ճշգրիտ գնահատումը հանգեցնում է փոխադարձ կապերի ձևավորմանը, տարածայնությունների հարթեցմանը¹, գործարքների այս կամ այն տեսակի ավելի շահավետ ու խնայող դառնալուն՝ կախված այն իրականացնելու վայրից, ժամանակից և այլ պայմաններից: Գործարքային ծախսերը

1 Институциональная экономика: учебник [по направлению “Экономика” (магистратура)] / под общ. ред. А. Олейника. – Москва: ИНФРА-М, 2007, с. 217.

տնտեսագիտական բարդ կատեգորիաներից է, որոնք թերևս ցանկացած տնտեսական գործունեության ընթացքում առկա գործարքների բաղկացուցիչ մասն են կազմում: Անշուշտ, գործարքային ծախսերի դրսևորումները, չափերը պայմանավորված են իրականացվող տնտեսական գործունեության, կնքվող գործարքների առանձնահատկություններով: Պայմանավորված տնտեսվարող սուբյեկտների այլընտրանքային վարքագծի և բանակաության կանխավարկածի դրսևորումների հնարավորություններով՝ շուկայական յուրաքանչյուր գործարքի համար ստեղծվում են հատուկ պաշտպանական և կորդինացնող մեխանիզմներ, որոնք նվազեցնում են հնարավոր կորուստները: Շուկայական գործարքների անվճար կնքման անհերքելի փաստերի ձևմամբ ներհնատիրուցիոնալ տնտեսագիտությամբ սկսվեց նորովի մեկնաբանվել տնտեսական հարաբերությունների իրական դրվածքը, քանի որ առանց գործարքային ծախսերը հաշվի առնելու շուկայական հարաբերություններն անհնար է լիարժեք ընկալելը՝ հետևաբար ճշգրիտ գործողություններ մշակելն ու իրականացնելը:

Շուկայական տնտեսական համակարգի կայացման, զարգացման այդ շրջանում աշխատանքի բաժանմանը և խորացմանը համընթաց տարաբնույթ պայմանագրերի օբյեկտ հանդես են գալիս նյութական և ոչ նյութական բարիքներ՝ տեխնոլոգիաներ, ապրանքանշաններ և մի շարք այլ «նիշեր»: Այս ամենի վերաբերյալ պետք է ձևավորել հստակ պատկերացումների, գիտելիքների, բարեխղճության բարձր մակարդակ՝ հաղթահարելով տեղեկատվության անհամաչափության դրսևորումները, որով պայմանավորված առավել նրբանկատ ու բազմաբնույթ են արտահայտվում գործարքային ծախսերը ժամանակակից տնտեսական հարաբերություններում:

Արդի տնտեսագիտությունում կարելի է հանդիպել գործարքային ծախսերի բազմապիսի սահմանումների ու մոտե-

ցումների: Նեղ իմաստով գործարքային ծախսերը փոխառնելի են սեփականության իրավունքի փոխանցմանը վերաբերող գործարքներին կամ բանականության կանխավարկածի ծիրից դուրս՝ այլընտրանքային վարքագծի որևէ դրսևորմանը: Այս տեսանկյունից ուշագրավ է Թ. Էգերթսոնի հետևյալ ձևակերպումը. «գործարքային ծախսերն ի հայտ են գալիս այն պարագայում, երբ տեղի են ունենում տնտեսական ակտիվների սեփականության իրավունքների առքուվաճառք և ամրագրվում են համապատասխան կողմերի (նոր) իրավունքներն ու պարտավորությունները»¹: Միևնույն ժամանակ այն փաստն է ամրագրվում, որ գործարքային ծախսերի հստակ ու սպառիչ սահմանում գոյություն չունի: Համակողմանի ընկալմամբ՝ գործարքային ծախսերը ապրանքի գնի և արտադրական միջին համախառը ծախսերի տարբերությունն է, որին հետագայում ավելացվեցին «գնային ազդեցության օգտագործման», վերահսկողության, վարչական և այլ մեխանիզմների կիրառության հետ կապված ծախսերը: Դիցուք, Ս. Չուն այս մոտեցման կողմնակիցն է, ով համոզված է, որ ապրանքի «համակցման» համար անհրաժեշտ տարրերի թողարկմամբ աճում են արտադրական ծախսերը միևնույն ժամանակ նվազում են գործարքային ծախսերը և նվազում է կախվածությունը արտաքին մատակարարներից: Դ. Նորթի ներկայացմամբ՝ գործարքային ծախսերը բաղկացած են փոխանակման օբյեկտի օգտակար հատկանիշների գնահատման, ինչպես նաև իրավունքների ապահովման ու դրանց պահպանման հետ կապված վճարումներից²: Կ. Էրրոուն գործարքային ծախսերը բնորոշել է որպես տնտեսական համակարգի «շահագործման վճարներ»,

1 Эггертссон Т., Экономическое поведение и институты / пер. с англ. М. Каждана, науч. ред. пер. А. Нестеренко, Москва, Дело, 2001, с. 29.

2 Норд Т., Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва: Фонд экон. Книги «Начала», 1997, с. 45.

որոնք փոխապայմանավորում են սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական ինստիտուտների կառուցվածքն ու դինամիկան¹:

Ջ. Քոմոնսը առևտրատնտեսական պայմանագրերի կնքման և գործարքային ծախսերի իրականացման պարագայում ուշադրություն է հատկացնում նյութական բարիքների ֆիզիկական տեղաշարժման և դրանց նկատմամբ սեփականության իրավունքների փոխանցման հետ կապված առանձնահատկություններին: Այդօրինակ շեշտադրումները կարևոր նշանակություն ունեն այն իմաստով, որ համապատասխան ինստիտուտների միջոցով տարածվում են անհատների կամքն ու վարվելակերպը այն շրջանակներից դուրս, որոնցում գտնվում ու գործունեություն են ծավալում տվյալ տնտեսվարող սուբյեկտները²: Այս համատեքստում Ջ. Բյուկենեն գործարքային ծախսերը մեկնաբանում է որպես տնտեսական ընտրությունը պայմանավորող և տնտեսական ընտրությամբ պայմանավորված վճարներ: Կազմակերպությունը ֆինանսատնտեսական գործարքը կնքելիս, ունենալով բավարար տեղեկատվություն սեփականության իրավունքների ձեռքբերման գործընթացի հետ կապված ծախսերի մակարդակի մասին, կարող է ընտրություն կատարել ինչպես գործարքի իրականացման ձևերի, այնպես էլ ձեռքբերումից հրաժարվելու այլընտրանքային ընտրության տարբերակների միջև:

Ցանկացած գործարքի իրականացումը ենթադրում է ընտրության կատարում, որը կախված ու պայմանավորված է գործարքի ծախսերի մակարդակով: Այսպիսով, ընդունելով առկա կապը գործարքային ծախսերի և գործարքի ընտրության միջև, կարող ենք կատարել հետևյալ եզրակացությունները՝

1 Эрроу К., Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов // THESIS. – 1993, т. 1, выпуск 2, с. 66.

2 Commons J., Institutional Economics / American Economic Review. – 1993, Vol. 21, p. 346.

- Ակնհայտ է, որ գործարքային ծախսերի մեկնաբանությունները բազմաթիվ են և ընդհանրացնելով դրանք՝ կարելի է պնդել, որ վերջիններս տնտեսական փոխազդեցությունների ծախսեր են՝ անկախ դրանց դրսևորման ձևերից: Վերջինները ներառում են որոշումների հետ կապված, բանակցությունների վարման, պլանների ընդունման, փոփոխությունների հետ կապված, տարբեր հանգամանքներով պայմանավորված գործարքի պայմանների վերանայման, վիճելի հարցերի լուծման, պայմանավորվածությունների պահպանման և այլ ծախսերը:

- Թեպետ վերջին տարիներից գործարքային ծախսերին վերաբերող բազում աշխատություններ են հրատարակվել, սակայն այդ մեծությունների չափման փորձերի և այդ նպատակով որոշակի մեթոդաբանության առաջարկությունների պակաս է զգացվում: Գործարքային ծախսերի առանքային բարդությունը հստակ գնահատման և չափման մեջ է: Դժվարությունները ի հայտ են գալիս մեթոդական և վիճակագրական մակարդակներում: Անփոփելով՝ հարկ է նշել, որ համաշխարհային տնտեսության զարգացման արդի պայմաններում գործարքային ծախսերի տեսական հետազոտությունները պետք է կենտրոնացնել գործարքային ծախսերի՝ այս կամ այն գործընթացների ինստիտուտների վրա ունեցած ազդեցության ու փոխազդեցության բացահայտման վրա, միաժամանակ փնտրելով գործարքային ծախսերի գնահատման և չափման նոր, արդյունավետ մեթոդներ:

- Գործարքային ծախսերի տեսության ուսումնասիրության հիման վրա կարելի է գալ տրամաբանական այն եզրահանգմանը, որ պետության խնդիրն է ձևավորել ու զարգացնել այնպիսի սոցիալ-տնտեսական միջավայր ու մեխանիզմ, որը կհանգեցնի շուկայական հարաբերությունների մասնակիցների ծախսերի (այդ թվում գործարքային ծախսերի) նվազեցմանը:

ՉՐԱՇԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Институциональная экономика: учебник [по направлению “Экономика” (магистратура)] / под общ. ред. А. Олейника. – Москва: ИНФРА-М, 2007, с. 217.
2. Норд Т., Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва: Фонд экон. Книги «Начала», 1997, с. 45.
3. Эггертссон Т., Экономическое поведение и институты / пер. с англ. М. Каждана, науч. ред. пер. А Нестеренко, Москва, Дело, 2001, с. 29.
4. Эрроу К., Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов // THESIS. – 1993, т. 1, выпуск 2, с. 66.
5. Commons J., Institutional Economics / American Economic Review. – 1993, Vol. 21, p. 346.

СУЩНОСТЬ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТРАНЗАКЦИОННЫХ ИЗДЕРЖЕК

РАДИК ВЕРДЯН

*Национальная академия наук РА, институт
экономики им. М.Х. Котаяна, аспирант*

На нынешнем этапе экономического развития Республики Армения актуальными стали вопросы определения, измерения, экономического значения и экономической интерпретации транзакционных издержек. Это обусловлено спецификой установления рыночных отношений и присущей экономике слабой развитостью институциональной среды. Тем не менее основной сложностью теории транзакционных издержек является ясность в разграничении, оценке и измерении транзакционных издержек на методологическом и статистическом уровне.

THE ESSENCE AND ECONOMIC INTERPRETATION OF TRANSACTION COSTS

RADIK VERDYAN

*The National Academy of Sciences of the RA, Institute of Economics named after M.Kotanyan,
Postgraduate student*

At the current stage of the RA economic development the definition, calculation, economic significance and economic interpretation of transaction costs have become relevant issues. This is explained by the specifics of formulation of market relationships and the underdevelopment of the institutional environment inherent to the economics. Nevertheless, the key challenges of the transaction costs theory are the clarity in distinguishing, estimation and measurement of transaction costs at methodological and statistical levels.